
Olesia Bondarczuk

Państwowy Uniwersytet im. Iwana Franki w Żytomierzu

Pamiętnik mojego życia Tadeusza Bobrowskiego: strategie narracyjne tekstu

Pamiętnik mojego życia (*Pamiętnik* /1900/; *Pamiętnik mojego życia* /1979/^{1 2}) Tadeusza Bobrowskiego (1829 – 1894) to dość oryginalny i unikalny utwór polskojęzycznego pamiętnikarstwa Prawobrzeżnej Ukrainy, który znajduje się pomiędzy romantyzmem a pozytywizmem. Niestety postać pamiętnikarza przez długi czas pozostawała w cieniu jego bardziej znanych krewnych: brat Stefan był aktywnym polsko-ukraińskim działaczem społecznym, siostra Emilia była żoną Appolo Korzeniowskiego, nawet ich syn, Konrad Korzeniowski, którym po śmierci rodziców opiekował się nasz pamiętnikarz Tadeusz Bobrowski, stał się wybitnym pisarzem. Ale powinniśmy pamiętać, że wyjątkowa zasługa pamiętnikarza polega nie tylko na tym, że wychował wielkiego polsko-ukraińsko-angielskiego pisarza, ale i w tym, że zostawił po sobie gruntowne pamiętniki, które są cennym literackim i krajoznawczym źródłem dla badań właściwości opinii publicznej XIX wieku.

Pamiętnik... T. Bobrowskiego wychodzi w świat w 1900 roku po sześciu latach od śmierci autora – taki był testament pamiętnikarza. Dużą część utworu T. Bobrowskiego zajmują opisy działalności komitetów włościańskich trzech guberni (kijowskiej, wołyńskiej i podolskiej), które mają oznaki dokumentu protokolarnego, co podwyższa historyczną wartość pamiętników. Jednak społeczno-polityczna część utworu nie wywołuje takie zainteresowanie i żwawą dyskusję, jak część poświęcona opisom zwyczajów oraz person całego XIX wieku.

¹ Bobrowski T. *Pamiętnik mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu*, t. 1, Warszawa 1979, 507 s.

² Bobrowski T. *Pamiętnik mojego życia. Wspomnienia wieku dojrzałego*, t. 2, Warszawa 1979, 507 s.

Autor adresuje tekst przyszłemu pokoleniu, które musi ocenić pomyłki rodziców i iść swoją drogą do światłej przyszłości:

[...] po dobie moralnego i materialnego wycieńczenia nastać musi „epoka uspokojenia i pojednania”, epoka opamiętania silnych i możnych, która pozwoli słabym i uciśnionym żyć i dźwigać się w imię ugruntowanych doświadczeniem najświętszych interesów ludzkości i narodów, i z tym przekonaniem spoglądam w przyszłość, której nie ujrzę, lecz której spodziewam się i w którą wierzę³.

Pisarz z XIX wieku rozumiał, że swoim nieco miękim i tolerancyjnym spojrzeniem na politykę caratu (zacieklego wroga polaków) wywoła niezadowolenie od strony społeczeństwa i spodziewa się, że gorące głowy patriotów ostudzi głos rozsądku. Ukierunkowanie na nową generację nie doprowadziło do pożądanых wyników, zbyt świeżymi pozostały porażki i przygnębienia polskiego narodu, zbyt dokuczające i wsiąkliwe charakterystyki autora zrodziły szereg protestów i zaprzeczeń autorskiej prawdziwości. Szereg obrażonych obywateli (ich krewni wystąpili jako antagoniści w *Pamiętniku...* T. Bobrowskiego) obalają pewne fakty autorskiej społecznej rzeczywistości i, w przeciwieństwie do pamiętników pisarza wydają pisemne potwierdzenia swojej niezgody. Nie wszystkie one są wartością jako krytyka literacka, ale dzięki tej fali oburzenia *Pamiętnik...* Bobrowskiego na początku XX wieku staje najbardziej omawianym i badanym utworem literatury faktu.

Józef Dunin-Karwicki *Z moich wspomnień*⁴, Franciszek Gawroński-Rawita *Tadeusz Bobrowski i jego pamiętniki*⁵, Eustachy Heleniusz [Eustachy Iwanowski] *Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione*⁶, Rozesław Marszycki *Protest z powodu pamiętników Tadeusza Bobrowskiego*⁷, Iwan Franko *Novi prychnyky do istorii polskoi suspilnosti na Ukraini w XIX w.*⁸ – to tylko krótka lista opinii i recenzji na twórczość T. Bobrowskiego.

³ Bobrowski T. *Pamiętnik mojego życia. Wspomnienia wieku dojrzałego ...* s. 518.

⁴ Dunin-Karwicki J. *Z moich wspomnień*, Warszawa 1901, 239 s.

⁵ Gawroński-Rawita F. *Tadeusz Bobrowski i jego pamiętniki*, Lwów 1901, 53 s.

⁶ Heleniusz E. [E. Iwanowski]. *Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione*, t. 1, Kraków 1901, s. 123–187.

⁷ Marszycki R. *Protest z powodu pamiętników Tadeusza Bobrowskiego*, Lwów 1901, 13 s.

⁸ Франко І. *Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX в.*, т. 47, Київ 1986, с. 191–214.

Utwór był wydany zgodnie testamentu autora i miał popularność, jak i chciał autor, ale, niestety, elementy wsiąkliwej ironii i sarkazmu, szokujące wypadki i anegdoty w przedstawieniu otaczającej rzeczywistości w pamiętnikach T. Bobrowskiego doprowadziły do innych skutków. Ponieważ dla wielu współczesnych artysty pierwodruk *Pamiętniku...* był zbyt zbolalym, to obiektywizm ustępował obrażonym uczuciom syna, Polaka i patrioty. Większość recenzji bazowała się nie na wymogach krytyki literackiej, a na postrzeganiu sensualnym.

Autor skierowywał narrację na czytelników nowej percepcji świata, jednak więcej niż piętnaście lat trzeba było po to, żeby skandaliczny oddźwięk *Pamiętników* Bobrowskiego odszedł w cień. W 1914 roku ten sam F. Rawita-Gawroński pisze utwór ku czci wielkiego działacza styczniowego powstania Stefana (*Stefan Bobrowski i dyktatura Langiewicza w roku 1863*, Warszawa, 1914) w którym wspiera się na *Pamiętnik...* brata Stefana, jako kompetentną myśl, zaznaczając go jako autorytatywne źródło. Jeżeli w 1901 roku historyk negatywnie odnosił się do Tadeuszowej politycznej „neutralności”, to od kilku lat po tym ostrożnie nazywał ją szczególnym rodzajem „trzeźwości”. Autor-narrator występuje jako „człowiek rozumny, wykształcony, prawy, ale zarażony chorobą trzeźwości petersburskiej⁹”. W tym samym roku świat zobaczyły szkice historyczne Michała Rolle o Apollu Korzeniowskim (*In illo tempore...*, Brody – Lwów, 1914). Charakterystyka pamiętnikarza w tym utworze dużo podobna do oceny, którą napisał F. Rawita-Gawroński: „człowiek trzeźwy, rozumny i poważny, niewiele mający wspólnego z mrzonkami poetyckimi, autor równie ciekawych, jak złośliwych *Pamiętników*, które przed laty wywołały istną burzę wśród dotkniętych ostrzem jego konceptu rodzin”¹⁰.

Swojej aktualności memuary nie utraciły i w końcu XX wieku. W 1979 roku *Pamiętnik...* Bobrowskiego wydano po raz drugi pod redakcją Stefana

⁹ Gawroński-Rawita F. *Stefan Bobrowski i dyktatura Langiewicza w roku 1863*, Warszawa 1914, s. 7.

¹⁰ Rolle M. *In illo tempore*, Brody – Lwów 1914, s. 30.

Kieniewicz, który nie tylko opracował tekst, ale również umieścił gruntowną przedmowę i dał swoje komentarze. Twórczość pamiętnikarza oprócz polskich badaczy była przedmiotem zainteresowania takich naukowców jak Walentyna Kolesnik¹¹, Mykoła Kostrycia¹², Aleksandr Feduta¹³ i Wołodymyr Jerszow¹⁴.

Właściwości narracji *Pamiętnika mojego życia* T. Bobrowskiego związane z adresowością tekstu. Na początku „Przedmowy” pamiętnikarz autor pamiętników zaznacza:

[...] po trzydziestu latach czynnego życia śmiało powiedzieć mogę: że kocham ludzi i mało, prawie nigdy, nie doznałem od nich zawodu! Z mniejszą zapewne pewnością, ale nie bez pewnej podstawy, mogę też powiedzieć: że ich życzliwość i szacunek w ogóle pozyskał. [...] Życie narodu jak nasz [...] musi wydawać jednostronne wyniki z samej natury sfery [...]. W osądzeniu więc ludzi i wypadków przedstawionych w opowiadaniu moim należy się uwzględnić te ujemności życia, jakie w udziale społeczności mojego czasu przypadły. Rzecz jasna, [...] że o wypadkach życia prywatnego [...] nie mogę liczyć na zajęcie opowieścią moją szerszego koła. Mniemam wszakże, że w wiernym obrazie, jaki z półwiekowego życia podaję, nie tylko mieszkańcy rodzinnej prowincji spotkają dla nich zajmujące rzeczy, ale też i dalsi ziomkowie znajdą wskazówki do historii i wewnętrznego życia, i uobyczajenia prowincji, która [...], była i jest częścią historycznie wytworzonej jedności narodowej!¹⁵

Pamiętnikarz nie tylko dał autorską charakterystykę narratora, czyli siebie, jako autorytetnego źródła, ale również natychmiast nakreślił adresowość i wpisuje historię kraju w historię narodu, podkreślając jej znaczenie.

Pamiętniki mające woluminowy charakter, mieszczą w sobie epickie, wielkoskalowe i globalne wiadomości i obserwacje co do rozwoju opinii publicznej w imperium, mają pikantne, poniekąd skandaliczne, szczegóły prywatnego życia Polaków. Charakteryzują się ważną społeczną problematyką, ciążeniem autora do detalizowania referowania, transformacją tekstu w skomplikowany wolumin, prawie pełną nieobecnością rozległych opisów, portretów i pejzażów.

¹¹ Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: біогр. слов, Вінниця 2007, с. 56 – 57.

¹² Костриця М. Постаті землі Бердичівської. Історико-краєзнавчі нариси, Житомир 2005, с. 71–72.

¹³ Федута А. И. Поляки в Петербурге в первой половине XIX века, Москва 2010, с. 619–715.

¹⁴ Єршов В. Польська мемуаристична література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності, Житомир 2008, с. 393–407.

¹⁵ Bobrowski T. *Pamiętnik mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu ...* s. 46.

W końcu aktywnej i nasyconej działalności społeczno-politycznej Bobrowski prowadził dość usamotniony tryb życia. Większą część jego pracy zajmuje reprodukcja opowieści i, oczywiście, interpretacja usłyszanego od jego najbliższego otoczenia, nie bez dodawania komentarzy i uściśleń. Każdy z rozdziałów zawiera próbę analizy pewnej problematyki, charakterystycznej czasu opisanemu, mieści opowieści uczestników wydarzeń, plotki, ciekawe anekdoty z życia. Bobrowski (pamiętajmy o tym, że miał wykształcenie wyższe i pracował jako prawnik) zbierał artefakty z historii kraju rodzzonego, wiadomości z historii życia szlachty, dokumenty rzeczywistości współczesnej, które później wykorzystał w procesie pracy nad pamiętnikami jako materiał pomocniczy i podstawowy, fragmentarnie go cytując. Uściślimy też, że pamiętnikarz aktywnie wykorzystuje w swych pamiętnikach małe gatunki epickie z folkloru szlachty polskiej – gawędy, bajki, anekdoty, kawały, które, według myśli autora, mogą najlepiej przekazać charakter epoki.

Interpretacja dokumentów historycznych w formie ich przekazania albo narracji, jak to, na przykład, we fragmencie o działalności Komisji Wołyńskiej, Kijowskiej i Podolskiej gubernii dotyczącej pytań uwłaszczenia jest podobna do dokumentu protokolnego, który składa się na akty, reglamentujące pracę komisji, listy członków oraz ich działalność w ramach projektu kijowskiego. Narratorem jest obiektywnie oddalony opowiadacz-spostrzegacz, który często pełni rolę komentatora dokumentów i działań:

[...] Zanim przystąpię do opowiadania o czynności komisii kijowskiej dla trzech guberni, w której uczestniczył, dla należytego ocenienia jej pracy i decyzji [...] wypada mi wspomnieć o składzie komitetów [...], wskazać duch i kierunki każdego z nich [...] Korzystałem też z łaskawie udzielonych mi notatek przez członków komitetów [...] Władysława Górskiego, Józefa Rolle ¹⁶

Jeżeli w opisie wydarzeń do sześćdziesiątych lat XIX wieku przed nami staje nieco zjadliwy i sarkastyczny narrator, który daje własną opinię wydarzeniom

¹⁶ Tamże, s. 249.

i osobom, to w rzeczywistości, w której autor nie był uczestnikiem, narrator występuje jako spostrzegacz-kronikarz. W części poświęconej jego bezpośredniemu uczestnictwu w społeczno-obywatelskim życiu prawie nieobecna indywidualność, narrator-opowiadacz odsuwa się nadając słowo kronikarzowi.

Autor występuje jako świadek, który na odległości obserwuje życie bohaterów, jako narrator rekonstruuje ich życie z fragmentów ocalałych świadectw. W fabule o nauczaniu w Gimnazjum Żytomierskim autor opisuje życie miejscowego „bomundu”. Nie pomijając opisów życia społecznego i prywatnego urzędników, adwokatów, deputatów gubernialnych marszałków: „nie mogę nie wspomnieć o ówczesnym «towarzystwie» żytomierskim, do którego ma się pozumieć należeć nie mogłem, ale którego życie i wypadki dla ciekawych oczu i uszu uczniowych tajemnicą nie były i być nie mogły¹⁷”.

Taka rekonstrukcja doprowadziła do pojawienia fabuł, które nie odpowiadają kanonu i przerywają główną opowieść. Najbardziej rozpowszechnionym schematem narracyjnym *Pamiętnika mojego życia* jest nieliniowe, dwupoziomowe opowiadanie, które zawiera główną opowieść z aktualnym chronotopem i opowiadanie zazwyczaj retrospektywne, w pewnych wypadkach nawet prospektywne.

W rozdziale „Stan umysłów w kraju” autor przeprowadza analizę skutków rewolucji 1831 roku i niespokojną atmosferę wśród szlachty, spowodowaną ostatnimi wydarzeniami. Pamiętnikarz pragnie w ramach jednej fabuły strukturalizować fakty o szlachcie trzydziestych – czterdziestych lat XIX wieku (gubernatorów w Kijowie, Żytomierzu i Kamieńcu), patriotów, którzy zapłacili za swoje przekonania polityczne (rodzina Różyckich, Maszkowskich, Borowskich) oraz charakteryzować umysłowy stan społeczeństwa i zjawisko pod tytułem „bałagulszczyzna”. Pragnąc zachować chronologiczność w wydarzeniach, autor jednak opuszcza główny temat życia społecznego i wprowadza w tekst elementy wątków pobocznych, czym stwarza fabułę dygresyjną, czyli taką, która jest

¹⁷ Tamże, s. 173.

odchyleniem od głównego tematu pewnej narracji, snucie przez autora opowiadań, związanych z nią pośrednie albo autonomicznie.

Jednym z centralnych obrazów całego rzędu wątków pobocznych tego rozdziału są obrazy bałagulów. Czytacz spotyka się z rzędem obrazów „niepowarzystych” przestępców – wesołych figlarów. Bobrowski pisze o bałagulach i bałagulszczyźnie w charakterze grotesko-satyrycznym, niwelując negatywne cechy charakteru niektórych przedstawicieli, przedstawiając ich figli jako wesołe zabawy. Subiektywizm autora po niewoli się okazuje również w charakterystyce bałagulszczyzny w ogóle jak i w opisywaniu konkretnych osób. Autor pisze: „Dodatnią stroną bałagulszczyzny, – jeżeli się tak wyrazić mówiąc o niej wolno, – było prześladowanie ślimaków społecznych (...), zniewieściałych i chorujących na państwo rówieśników”¹⁸, a opowiadając o gorącej krwi bałagula W. Padlewskiego pamiętnikarz przedstawia dodatkową „pobałagulną” informację o nim: «Władysław Padlewski w 1863 r. rozstrzelany w Kijowie »¹⁹, czym przedstawia go nie tylko jako figlarza, ale i gorliwego patriotę. Przeprowadzając analizę podobnych elementów, uściślimy, że w poetyckiej właściwości większości fabuł, stworzonych na podstawie opowiedzi anekdotycznej, nie potrzebnym jest poszukiwanie podtekstu moralizatorskiego oraz ukrytej poważności treści. One mają charakter rozrywkowy i kontrastują z głównym wykładem materiału poprzedniego.

Autor umyślnie wprowadza w poważny tekst wspomnienia i opowiedzi anekdotycznego charakteru dla większego zainteresowania tekstem. Również takie wątki są elementem wiążącym, łączą do jednej fabuły fragmenty innych niezależnych fabuł. Jako przykład przytoczę wątek poboczny do fabuły o marszałkach gubernialnych w czasie „pokonarszczyzny”.

Do tego wyboru przywiązana anekdotka, której harunda przeszła u nas w przysłowie: „Dziękuję w imieniu Portugalii”, kiedy trzeba dziękować za coś wątpliwego lub bardzo

¹⁸ Tamże, s. 92.

¹⁹ Tamże, s. 95.

oddalonego. Recz się miała tak: Po dokonanych wyborze Omiecińskiego wystąpił z podziękowaniem za przyjęcie urzędu Władysław Bożydar-Podhorodeński, prezes sądu sumiennego i kurator gimnazjum żytomierskiego, a który miał pasję do mów, w których mu najczęściej brakło wątku. Zaczął więc w te słowa: „Kraj, ojczyzna, co mówię, Europa cała brzmią rozgłosem twoich czynów”, i zatrzymał się namyślając, jak to z przyjęciem marszałkostwa powiązać? Stojący tuż obok oratora Henryk Rzewuski, chcąc nudną elokubrację przerwać, kłania się nowo obranemu dygnitarzowi, mówiąc: „A ja dziękuję w imieniu Portugalii”. Wszyscy się roześmieli i na tym przemówienie pocziwego prezesa przerwało się²⁰.

Prawie po każdej takiej opowiedzi autor przytacza godne zaufania źródło, może im być albo ktoś z rodziny, albo po prostu znajomy: „Obie te anegdotki opowiadał mi Bernatowicz Ludwik, Podolak, ówczesnie urzędnik Ministerium Spraw Zagranicznych, naoczny świadek”²¹.

Jeżeli mówić o autobiograficznej narracji, autor tłumaczy się przed czytaczem. Pisarz w ciągu swojego życia prowadził dziennik, który się odznaczał skrupulatnością, encyklopedycznością, globalnością wykładu i unikatowością stylu autorskiego w zmalowaniu przestrzeni Wołyniu-Podola. Włodzimierz Spasowicz wspominał, że T. Bobrowski „Od młodych lat prowadził dziennik, do którego wpisywał nie tylko czynności swe obowiązkowe, ale nawet różne zajścia ówczesnego życia publicznego miejscowego”²². Zamiłowanie pisarza z Wołyniu w detale i ich wykorzystanie w tekście wskazuje na to, że pamiętnikarz w ciągu swojego życia prowadził własne archiwum, dziennik i równocześnie pracował nad pamiętnikami. Jednak pracę nad uporządkowaniem *Pamiętnika*... autor rozpoczął w poważnym wieku, dlatego recypient (czytacz) otrzymuje informację nie od tamtego młodego świadka wydarzeń, ale dużo starszego i doświadczonego siwoczołego Bobrowskiego. Dlatego tekst pamiętnikarski przetrwał dwie rundy autorskiej cenzury, najpierw młodego i energicznego kronikarza, później pięćdziesiętletniego cenzora i uporządnika.

W pierwszym tomie z pozycji doświadczonej osoby do czytacza dostarcza się nie tylko informacja o historii kraju, również otrzymujemy wystarczająco

²⁰ Tamże, s. 84.

²¹ Tamże, s. 86.

²² Tamże, s. 37.

informacji dla odtworzenia obrazu samego autora. Przed nami powstaje obeznana osoba, z dobrym wykrztałceniem, magistr prawa, który nie zmógł się zrealizować, był wymuszony zajmować się problemami rodzinnymi, czas od czasu – problemami społeczeństwa.

Pierwsza część pamiętników – to pierwsze dwadzieścia lat życia pisarza – czas młodości, nieco egocentrycznych marzeń, czas nauczania się i pierwszej miłości. W 1859 roku Bobrowski otrzymuje wiadomość o śmierci ojca, zmuszony wrócić do domu dla zaaopiekowania się rodziną. Pamiętnikarz ciężko przeżywa utratę ojca, siostry, a później i braci. Tragedia się kończy śmiercią żony i jedynej córki. Niezrealizowanie, ból o rodzinie i Ojczyźnie odzwierciedliły się w twórczej manierze autora. Przed nami powstaje ironiczno-sarkastyczny narrator, który pragnie odejść od polityki i społeczeństwa (przy czym czasem dając własną sarkastyczną charakterystykę).

Tekst *Pamiętnika*.. charakteryzuje wielowarstwowość i wielowektorowość struktury, w warstwie stylistycznej zaś istotne są cechy znane z dziennika: encyklopedyzm i globalność wykładu oraz osobnicze odmalowanie czasoprzestrzeni „małej ojczyzny” Dzięki tym cechom utwór stał się popularnym o czym świadczy powtórne wydanie w II połowie XX wieku. Narracja opowiadacza charakteryzuje się bogatą problematyką społeczną, detalizacją wykładu, transformacją tekstu i prawie całkowitą nieobecnością rozległych opisów, portretów i pejzaży. Współcześni autorowi za największy minus tekstu uważali zbyt duże skupienie pisarza na skandalicznych opowieściach, plotkach, anekdotach oraz ironiczno-sarkastyczny styl, chociaż te wszystkie cechy sprawiają, że *Pamiętnik mojego życia* Bobrowskiego jest ważnym źródłem literackim, historycznej, geograficznej wiedzy o życiu ukraińsko-polskiej społeczności XIX wieku dla podalszych pokoleń badaczy.

Bibliografia

Źródła:

1. Bobrowski T. *Pamiętnik mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu* / T. Bobrowski, t. 1, Warszawa 1979, 507 s.

2. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. Wspomnienia wieku dojrzałego, t. 2, Warszawa 1979, 507 s.

Literatura pomocnicza:

1. Dunin-Karwicki J. Z moich wspomnień, Warszawa 1901, 239 s.
2. Gawroński-Rawita F. Stefan Bobrowski i dyktatura Langiewicza w roku 1863, Warszawa 1914, 55 s.
3. Gawroński-Rawita F. Tadeusz Bobrowski i jego pamiętniki, Lwów 1901, 53 s.
4. Heleniusz E. [E. Iwanowski]. Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione, t. 1, Kraków 1901, s. 123–187.
5. Marszycki R. Protest z powodu pamiętników Tadeusza Bobrowskiego, Lwów 1901, 13 s.
6. Rolle M. In illo tempore, Brody–Lwów 1914, 274 s.
7. Єршов В. Польська мемуаристична література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності, Житомир 2008, 624 с.
8. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: біогр. слов., Вінниця 2007, 1008 с.
9. Костриця М. Постаті землі Бердичівської. Історико-краєзнавчі, Житомир 2005, 248 с.
10. Федута А. И. Поляки в Петербурге в первой половине XIX века, Москва 2010, с. 619–715.
11. Франко І. Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX в., т. 47, Київ 1986, с. 191–214.

Pamiętnik mojego życia Tadeusza Bobrowskiego: strategie narracyjne tekstu

Streszczenie

Ertykoł przynosi charakterystykę strategii narracyjnych wykorzystanych przez Tadeusza Bobrowskiego w jego *Pamiętnikach*. Przybliża dzieje recepcji utworu w czsach autora i współcześnie oraz wagę i znaczenie dla nowych pokoleń badaczy. Uwagę autorskie skupiły też właściwości dygresyjnej narracji z elementami ekspresyjnego nacisku, wielowartowości i wielowektorności jego struktury, encyklopedyzm, globalność wykładu i unikatowość stylu autorskiego w malowaniu czasoprzestrzeni Podola i Wołynia.

Słowa kluczowe: pamiętniki, narracja, anekdot, kronikarz.